

FİLOLOGİYA**Prezidentlərin çıxışlarında frazaların rolu****Firəngiz Şirin qızı Mahmudova***Azərbaycan Dillər Universitetinin baş müəllimi***E-mail:** mahmudovafirangiz@gmail.com**Rəyçilər:** filol.ü.f. dok. A. Məmmədzaadə,
filol.ü.f. dok. R. Ağayeva**Açar sözlər:** vahid, cümlə, çıxış, prezident, mətn, məna**Key words:** unit, sentence, speech, president, text, meaning**Ключевые слова:** единица, предложение, речь, президент, текст, значение

Dildə ünsiyyətin müxtəlif vasitələri var. Onlardan da biri mətndir. Qeyd edək ki, mətn sadəcə cümlələrin bir-birinin ardınca düzülməsi demək deyildir. Mətnin əhatə dairəsi olduqca genişdir. Ona sözləmlər, elliptik cümlələr, cümlə fraqmentləri də daxildir. Hər bir mətnin qurulması üçün lazım olan vasitələrdən biri də koheziya və koherensiyadır [2, s.346].

Mətnin daxili əlaqələrinin formalaşmasına xidmət edən amillər içərisində qrammatik, fonetik vasitələr, həmçinin intonasiya da mühüm rol oynayır. Şifahi formada buraya paralingvistik (göz-qaş hərəkətləri, bədən üzvlərinin digər hərəkətləri və s.) daxil olduğu halda, yazılı formada buraya punktuasiya işarələri (nöqtə, vergül və s.) aid ola bilər və hər iki forma mətnin qurulmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Mətnlərin müəyyənlişməsində kontekstin rolu vacibdir. Kontekstin müəyyən edilməsində müəyyən şərtlər vardır. Birincisi, cümlə tələffüz olunmalıdır, yəni düzgün şəkildə deyilməlidir. İkincisi, aydınlaşdırılmalıdır ki, onda (cümlədə) hansı propozisiya ifadə olunub. Növbəti isə, müəyyən edilməlidir ki, propozisiya hansı illkutiv gücə malikdir. Bütün bu məsələlər kontekstdə aydınlaşır. Mətnə ifadə olunan mənanın müəyyənlişməsində kontekst birbaşa rol oynayır.

Mətnlərin qurulmasında iştirak edən vahidlərdən biri də frazafövqü vahidlər hesab olunur. Ə.Əbdullayev yazır ki, frazafövqü vahidlər cümlələr birliyi kimi qəbul edilir [2, s.141]. Frazafövqü vahidlər nitqin seqmenti kimi xüsusi ölçüyə sahib olur və mətnin aktual üzvlənməsi ilə əlaqədar olan bir hissədir [2, s.141].

Bu vahidlər əsasən cümlələr birliyinin öyrənilməsinə xidmət edir. Bu tərkibə daxil olan cümlələr fərqli dil növlərinə aid olan cümlələr kimi müəyyən edilir. Frazafövqü vahidlərdə cümlə (mətn) daxilində hər hansı bir sözlə, cümlə ilə, fraza ilə sıx şəkildə bağlı olur və həmin bağlı olduğu vahidi izah və həm də ifadə etməyi bacarır.

Bu məqaləmizdə əsasən tanınmış şəxslərin nitqlərində, çıxışlarında işlədilən vahidlərin frazafövqü qabiliyyətlərindən, işlətdikləri vahidlərin mətnin formalaşmasındakı gücündən bəhs edəcəyik.

İlk əvvəl Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin çıxışlarından bəzilərini nəzərdən keçirək.

Mətn 1

Bu 17 il ərzində mənim işimin əsas hissəsi ordu quruculuğuna həsr edilmişdir ki, biz ordumuzu necə gücləndirək, ordumuzu ən müasir silahlarla necə təchiz edək. O da asan məsələ deyildir. O silahları almaq üçün təkəcə maddi vəsait kifayət etmir. Eyni zamanda, diplomatik, siyasi səylər göstərilməlidir və biz buna da nail olduq. Bu gün Azərbaycan öz hərbi təchizatını bir çox ölkələrdən təmin edir. Eyni zamanda, mənim təşəbbüslə Azərbaycanda 1000-dən

çox adda hərbi təyinatlı məhsul istehsal edilir, o cümlədən ən müasir məhsullar. Budur bizim fəaliyyətimiz. Ordu quruculuğu, hərbcilərin maddi-məişət problemlərinin həlli, təqaüdə çıxmış hərbcilərin məişət problemlərinin həll olunması, onlara mənzillərin verilməsi, hərbcilərin iş şəraitinin yaxşılaşdırılması. Biz demək olar ki, bütün hərbi şəhərçiklərimizi, hərbi bazalarını yenidən qurduq və onlar yüksək standartlara cavab verir. Əlbəttə, ilk növbədə döyüş qabiliyyəti. Döyüş qabiliyyəti artdı. Azadlıq meydanında dəfələrlə keçirilmiş hərbi paradlar bütün dünyaya bizim gücümüzü göstərdi [4, s. 37].

Bu mətnə işlədilən əsas vahidlər prezidentin işinin hərbi quruculuq sahəsində əldə olunan irəliləyişlər təqdim olunur və mətnin digər hissələri həmin vahidin üzərində qurulur. Frazafövqü vahidlərin təmin etdiyi əsas məqsədlər bunlardır: ordunu gücləndirmək, ordunu ən müasir silahlarla təmin etmək; daha sonra ikinci frazafövqü vahidin işlədilməsi: görülməsi işlərin, qarşıya qoyulmuş məqsədin asan olmaması və yenə də qarşıya qoyulan məqsədlər: maddi vəsaitin az olması; diplomatik səylərin yetərinə olmaması və ya onların gücləndirilməsinin vurğulanması; hərbi təchizatın digər ölkələrdən gətirilməsi; müdafiə sənayesinin yaradılması.

Göründüyü kimi, natiqin əsas məqsədi bəzi faktlar haqqında məlumat vermək, əminlik yaratmaq, görülmək işlərin tam şəkildə planlı formada yerinə yetirilməsini diqqətə çatdırmaqdır. Mətnə işlədilən frazafövqü vahidlər mətnin ümumi fikrinin, məqsədinin tam şəkildə ətraflı verilməsinə, fikrin dolğun çatdırılmasına xidmət edir.

İndi isə ingilis dilində bir mətn təqdim edək:

Good evening President Bienen, the Board of Trustees, faculty, parents, family, friends, and the Class of 2006. Congratulations on your graduation, and thank you for allowing me the honor to be a part of it (Axşamınız xeyir Prezident Bienen, Qəyyumlar Şurası, fakültə, valideynlər, ailə, dostlar və 2006-cı ilin sinifi. Məzun olmanız münasibətilə sizi təbrik edirəm və bunun bir hissəsi olmaq şərəfinə mənə icazə verdiyiniz üçün təşəkkür edirəm).

A few months ago, I came across an article in your student newspaper by Elaine Meyer (Bir neçə ay əvvəl sizin tələbə qəzetinizdə Elaine Meyerin məqaləsinə rast gəldim).

Elaine wrote this article entitled, "Challenge us, Senator Obama." I thought this seemed like a fair request, so I kept reading. And I noticed that Elaine set out a few expectations for this speech (Eleyin bu məqaləni "Bizə meydan oxu, senator Obama" başlıqlı yazıb. Bunun ədalətli bir xahiş kimi gördüyünü düşündüm, ona görə də oxumağa davam etdim. Və Eleyinin bu çıxış üçün bir neçə gözləntilər irəli sürdüyünü gördüm).

According to the article, I'm supposed to be inspirational, but not contrived. I'm supposed to be hopeful, but not cheesy. I should be political, but not too political. I should be better than John McCain, but not so good that I have to spend the day with Jerry Falwell (Məqaləyə görə, mən ilhamverici olmalıyam, lakin uydurma olmamalıyam. Mən ümidli olmalıyam, lakin ümitsiz olmamalıyam. Siyasi olmalıyam, lakin həddində olmalıyam. Mən Con Makkeyndən daha yaxşı olmalıyam, lakin hələ ki, o qədər də yaxşı deyiləm. Belə ki, hələ Cerri Falvellə bir gün keçirməmişəm) [5].

Bu mətn bir vaxtlar ABŞ-nın prezidenti olan B.Obamanın çıxışlarından birindən götürülmüşdür. Mətn dil vahidləri, leksik vahidlərlə olduqca zəngindir. Mətnə işlədilən frazafövqü vahidlər isə ümumi fikrin daha dolğun verilməsinə xidmət edir. Obama əsas diqqəti ona yazılmış bir məktuba yönəldir və məktubda iddia olunan fikirlərə, faktlara öz münasibətini bildirməyə çalışır. Bu mətnə diqqəti cəlb edən odur ki, çıxışda iddia irəli sürülür və daha sonra ona münasibət bildirilir. Bu da mətnin effektivliyini artırır və onun ifadə gücünü gücləndirir.

A. Məmmədov və M. Məmmədov müştərək yazdıqları kitabda diskurs təhlili ilə bağlı belə qənaətlərə gəlirlər: frazafövqü vahidlərin mətn daxilində işlədilməsi əsasən əsaslandırıcı rol oynayır. Belə bir faktın mətn yaranması prosesində qeydə alınması mətnin məzmununun inki-

şafını təmin edir və onun əsl inkişafının real nəticəsi hesab olunur [6, s.11].

Mətnlərin formalaşmasında frazafövqü vahidlərin rolları olduqca güclüdür. Bu zaman həmin frazafövqü vahidlərin rolunu təmin etmək üçün müxtəlif bağlayıcı sözlər, birləşdirici ifadələr, pauza kimi dil vahidləri işlədilir. Mətnlərin əlaqələndirici bağlayıcı sözlərlə və yaxud ayrılmayan, birləşdirici semantik pauza ilə əlaqələnən cümlələr birliyədir. Nümunəyə baxaq:

Mətn 2

Döyüş qabiliyyətinin artırılması ordu quruculuğu sahəsində əsas amildir. Biz müasir silahlardan istifadə edirik. Texnikadan istifadə edirik, düşmənin texnikasını məhv edirik. Torpaqlarımızı ancaq Azərbaycan əsgəri azad edir, Azərbaycan zabiti azad edir, sinəsini qabağa vərərək, heç nədən qorxmayaraq, əlində silah düşməni qovan da əsgərdir, düşməni məhv edən əsgərdir. Eşq olsun bizim əsgərlərimizə! [4, s. 37]

Bu mətnə frazafövqü vahid kimi ordu quruculuğunun döyüş qabiliyyətinin artırılması irəli sürülür. Fərqli texnikalardan istifadə edilməsi, düşmən texnikasının məhv edilməsi həmin frazafövqü vahidlərinin irəli sürdüyü fikrin dolğun verilməsinin göstəricisidir. Bunlardan əlavə, mətni formalaşdıran vahidlərdən təkrarların rolun da diqqətə çatdırmaq istərdik. Göründüyü kimi, möhtərəm Prezident çıxışında təkrarlardan istifadə edərək mətnin ifadə gücünü, təsir gücünü artırır, məsələn, *torpaqlarımızı ancaq Azərbaycan əsgəri azad edir, Azərbaycan zabiti azad edir* və s.

M.Mahmudov yazır ki, frazafövqü vahidlər mətnin daxilində həm özündən əvvəlki, həm də özündən sonrakı fikirlə sıx bağlı olub, onlara işarə edir [7, s. 45]. Burada danışıqda intonasıyanın, yazıda durğu işarələrinin rolları da xüsusi vurğulanmalıdır. Məsələn:

Mətn 3

Əziz həmvətənlər, əziz bacılar və qardaşlar. (*fasilə*)

Bu bəyanatın tarixi əhəmiyyəti var (*fasilə*). Bildirməliyəm ki, bu bəyanat videokonfrans şəklində imzalanmışdır və ilk mərhələdə 3 ölkənin başçısı bu videokonfrans vasitəsilə bəyanatı imzalamalı idilər. Ancaq son anda Ermənistan baş naziri bundan imtina edib. Bu, müəyyən dərəcədə başadüşüləndir. Çünki faktiki olaraq bu bəyanat Ermənistanın hərbi kapitulyasiyası deməkdir. Ona görə bu bəyanatı videokonfrans formatında Rusiya Prezidenti və mən imzalamışam və bu bəyanat rus dilində tərtib ediləndir. Mənim burada imzam var, bu sənəd bu imzadan sonra Rusiya səfirinə təqdim edilib və Rusiya və Ermənistan dövlət, hökumət başçıları bu sənədi imzalayıb [4, s. 44].

Frazafövqü vahidlər həm sadə, həm də mürəkkəb mətnlərin formalaşmasında da fəal iştirak edirlər. İndi təqdim edəcəyimiz Prezidentin çıxışı bu baxımdan xarakterikdir.

Mətn 4

Sentyabrın 27-də nə baş verib, onu tarixçilər deyəcək. Necə başlayıb, onu hesab edirəm ki, bir çoxları bilir. Artıq Azərbaycan xalqının səbri tükənmişdi və mən Ermənistan baş nazirinə son görüşlərdə demişdim ki, siz odla oynamayın, Azərbaycan xalqının səbri ilə oynamayın.

Siz Azərbaycan xalqını tanımırsınız, siz tanıyacaqsınız bizi, amma gec olacaq. Düz yola gəlin, çıxın bu torpaqlardan, bu torpaqlar sizə mənsub deyil. Amma nə etdilər? Orada qanunsuz məskunlaşmaq aparmaq üçün beynəlxalq hüquqi, beynəlxalq konversiyaları, o cümlədən Cenevrə konversiyalarını kobudcasına pozaraq nümayişkaranə şəkildə xaricdən erməniləri götürüb özü də məhz Şuşaya ki, bizi incitsin [4, s. 45].

..... Bu müharibə dövründə (növbəti paraqraf)....

Mən bu müharibə başlayandan sonra demişdim ki, ... (növbəti paraqraf).... [4, s. 47]

Mətnə işlədilən frazafövqü vahidlər: hadisənin baş verməsi faktı; məlumatın artıq verilməsi; səbirin tükənməsi; xəbərdaqlıq.

Burada, göründüyü kimi, mətnlərin bitməsi ilə və daha sonra növbəti mətnə başlanğıc ki-

mi həmin frazafövkü vahidin iştirakı ilə davam etdirilir. Təqdim etdiyimiz bir neçə mətn nümunələrində fikirlər bir-birilə əlaqəlidir. Mətlərin hər birində frazafövkü vahidlərin iştirakını görmək mümkündür.

İndi isə bir kiçik mətn təqdim edək:

Mətn 5

Əlbəttə, əgər Ermənistan atəşkəsə əməl etsə, — mən artıq bütün əmrlərimi vermişəm, — komandanlıqlara əmrini vermişəm, biz dayanırıq. Biz imzamıza hörmətlə yanaşırıq. Qarşı tərəf də dayanmalıdır. Çünki dayanmasa, biz də dayanmayacağıq [4, s. 47].

İndi beynəlxalq müşahidəçilər yaxşı bilirlər ki, kim atəşkəsi pozub. Birinci dəfə kim pozub Gəncəni ballistik raketlə bombalayanda, ikinci dəfə kim pozub beş dəqiqə atəşkəs vaxtından keçməmiş və üçüncü dəfə Bərdəni raketlə vurmaqla [4, s. 47].

Bu kiçik mətnin ifadə gücü, anlamı, daşdığı məna yükü olduqca böyükdür. Buradakı frazafövkü vahidlər bir-birilə əlaqəli, məntiqli şəkildə inkişaf etdirilir.

Qeyd edək ki, buradakı paraqraflarda sintaktik vahidlərin də rolunu diqqətə almaq lazımdır.

Məqalənin aktuallığı. Natiqlərin, xüsusilə də prezidentlərin çıxışlarında istifadə edilən frazafövkü vahidləri müəyyən etmənin yolları, üsulları ilk dəfə olaraq aktual bir mövzu və araşdırma predmeti seçilməklə təhlilə cəlb edilir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Siyasi müraciətlər, prezidentlərin müxtəlif məzmunlu çıxışlarının daxili quruluşunu, texnikasını təşkil edən vahidlərin üstünlüklərinin müəyyənəlməsi, araşdırılması məqalənin elmi yeniliyini şərtləndirən mühüm amillərdən biridir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə fərqləndirilən vasitələrin tələbələr, müəlimlər, tədqiqatçılar və digərləri tərəfindən düzgün istifadəsinə yardımçı olmaq, onun canlı kommunikativ ünsiyyətdə istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev K., Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, MTM-Innovation, 2016, 360 s.
2. Abdullayev Ə.Ə. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs. Bakı, Zərdabi LTD, 2011, 272 s.
3. Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı, Mütərcim, 2013, 420 s.
4. Zəfər yolu. Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2020, 340 s.
5. <http://obamaspeeches.com/079-Northwestern-University-Commencement-Address-Obama-Speech.htm>
6. Məmmədov A. və Məmmədov M. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. Bakı, Çəşoğlu, 2010, 96 s.
7. Mahmudov M. Mətnin formal təhlili sistemi: Azərbaycan dilinin materialları əsasında. Bakı, Elm, 2002, 244 s.
8. <https://portal.azertag.az/node/7679>
9. <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.18824.123885047654072&type=3>
10. https://www.yeniazərbaycan.com/MEDIA_e74441_az.html

Ф.Ш. Махмудова

Роль фраз в дискурсе спикеров

Резюме

В статье рассматривается роль фраз в выступлениях президентов. Он утверждает, что язык имеет различные средства общения. Один из них текстовый. Следует отметить, что под текстом подразумевается не просто расположение предложений друг за другом. Объем текста был

достаточно широким. Поговорки, эллиптические предложения, фрагменты предложений и т. д. включает. Связность и связность — один из необходимых инструментов построения любого текста. Текст затронут и объяснен в статье вполне удовлетворительно.

Кроме того, в статье широко проанализированы обращения Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева к азербайджанскому народу. В статье выделены словосочетания, играющие решающую роль в формировании текстов.

F.Sh. Mahmudova

The role of phrases in presidents' discourses

Summary

The article deals with the role of phrases in presidents' discourses. It states that language has different means of communication. One of them is text. It should be noted that the text does not mean just the arrangement of sentences one after the other. The scope of the text was quite wide. Sayings, elliptical sentences, sentence fragments, etc. includes. Cohesion and coherence are one of the necessary tools for the construction of any text. Text has been touched upon and explained in the article quite satisfactorily.

Besides, the President of the Azerbaijan Republic Ilham Aliyev's appeals to the people of Azerbaijan have been widely analyzed in the article. The phrases that have a crucial role in forming texts have been highlighted in the article.

Redaksiyaya daxil olub: 21.02.2023